

ש"י עגנון דווקא חיבב את גרשם שלום - תרבות וספרות

haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2025-08-18/ty-article/.premium/00000198-bd66-d15a-a3bd-bfe649e50000

הארץ

August 18, 2025

עגנון נגד "חכמת ישראל"

בשני מאמרים גדולים ("תרבות וספרות", [1.6](#), [6.6](#)) סקר דן מירון את יחסו של גרשם שלום ל"חוכמת ישראל", ובשני מאמרים קטנים יותר ([13.6](#), [20.6](#)) טען שעגנון ביקר בצורה ספרותית את חברו שלום על העוול שגרם לחוכמה זו שעגנון היה ממוקירה. על מה התרעם שלום? מפני מה התריע בשנת תש"ה?

שלום התריע לדעתי נגד כל סוג של "מדעי היהדות" שנחקר בצורה לא־מקצועית. הוא חשש מסילוף או הסתרת עובדות מתוך השקפת עולם חוץ־מדעית, תהא אשר תהא. כשם שיצא נגד "חוכמת ישראל" שטישטשה צדדים לא־רציונליים ביהדות והדגישה את מוסר הנביאים והגותו של הרמב"ם מתוך רצון למצוא חן בעיני משכילי הגויים ורעיונות הקידמה והליברליזם של זמנה, כך גם חשש מפני מדע לאומי וציוני שבא לידי ביטוי במחקריהם של שלום בארון ובן־ציון דינור שמדגישים לדעתו יתר־על־המידה את מקומה של ציון בהיסטוריה היהודית. שלום גם בז למדע סנטימנטלי או רומנטי כגון מחקרי החסידות והקבלה של הורודצקי או מחקרי הזוהר של הלל צייטלין. שלום גם חשש מפני מדע דתי המכפיף את העובדות ההיסטוריות לסד של אמונה אורתודוקסית.

גרשם שלום צילום: הספרייה הלאומית

שלום, כאיש הציונות הרוחנית, האמין שהמחקר המדעי של היהדות, במידה ויבוצע בצורה מקצועית ובלי פניות, יעמיד לאומה נכסי רוח חשובים, אבל לצערו "קמו מטובי הקוראים שלנו והכריזו קבל עם ועדה שלא מצאו את מבוקשם אצל בעלי החכמה הזאת ומה גם אצל חכמי הר הצופים" (דברים בגו, עמ' 386). זאת ועוד, באיזו מידה המחקר המדעי של היהדות באוניברסיטה העברית בשנים 1925-1944 יכול לסייע בפתרון שאלות העם היהודי והתנועה הציונית. שלום האמין שהמחקר יכול לסייע, אולם ראשית-כל צריך לחקור את העובדות והרי בתחום חקר הקבלה העובדות הוזנחו במידה רבה ולכן המחקר צריך להתמקד בפרטים ורק אז להציג סיכומים.

חשוב לתקן עוד טעות קטנה של מירון: ברל כצנלסון לא מת בביתו של גרשם שלום, הוא ביקר אצל שלום בערב שבת והם שוחחו על הזז, עגנון ומדעי היהדות באוניברסיטה והיחס בינם לבין הציבור הרחב. השיחה התמשכה עד השעות הקטנות של ליל שבת ולאחר-מכן הלך ברל ולמחרת מת. השיחה התקיימה שבועות ספורים לפני פרסום המסה של שלום ב"לוח הארץ" וייתכן שגם היא היתה זרז לכתיבת המסה הכואבת.

אשר לשני מאמריו האחרונים על שלום ו"חוכמת ישראל", מירון טען שעגנון כתב בספריו "עד הנה" ו"שירה" ביקורת ספרותית מפורשת נגד יחסו של שלום ל"חוכמת ישראל". מירון אמנם מסתמך בדבריו על ציטוטים מ"עד הנה" של עגנון, אך לעתים הוא מתחיל את ציטוטיו מאמצע משפט ולעתים מעוות את כוונת המלים של עגנון. הדוגמה הטובה ביותר לכך היא פירושו של שלום למלים "קבלת שטות" של עגנון, כאילו במלה "קבלה" מדובר על מחקר הקבלה ולדברי השטות כביכול שאמר שלום על חוכמת ישראל. ולא היא, לדעתי המלה "קבלת שטות" אצל מירון מנותקת לחלוטין מההקשר שבו היא מופיעה בסיפור ומירון מקשר אותה לשלום באמצעות דרש מילולי שאין לו כל אחיזה בטקסט או בסיפור. מירון מתעלם מכך שהציטוט מקוטע, ההקשר שונה וגם מהעובדה הפשוטה שלא היתה מחלוקת בין שלום לעגנון בנוגע לידיעותיהם של אנשי חוכמת ישראל בגרמניה.

בעניין הרומן "שירה" הדברים אפילו פשוטים יותר. הזיהוי של פרופ' ניי עם שלום הוא אפשרי בחלקו אבל גם בעייתי. שלום, בניגוד לניי, לא בא ממשפחה יהודית שורשית אלא ממשפחה שעמדה על-סף ההתבוללות, שלום לא היה בנקאי ולא היה אורתודוקסי, להוציא אפיזודה קצרה בנעוריו כחבר ב"אגודת ישראל", וחשוב מכך, מחקריו של שלום לא פרחו בגרמניה אלא בירושלים, בדיוק ההפך מהמתואר בסיפור. התיאור של עולמו המחקרי שמביא מירון אכן יכול להעיד על שלום, אבל התיאור הזה והביוגרפיה של ניי יכולה להתאים בחלקה גם לרב חיים ברודי, הביבליוגרף וחוקר הפיוט שהיה ראש מכון שוקן לחקר השירה העברית בברלין.

למען האמת, שום דמות אינה מתיישבת לחלוטין עם התיאור של פרופ' ניי וד"ר הרבסט משום שמדובר בבדין ספרותי ולא בכתיבה ביוגרפית. במקום לנסות ולדלות פרורי מידע מבדין ספרותי הבה נבדוק מה כתב עגנון עצמו על "חוכמת ישראל".

במלאות מאה שנה להקמת חברת "מקיצי נרדמים" התקיים בשנת תשכ"ד כנס חגיגי ב"בית הספרים הלאומי" בירושלים. שלושה דיברו בכנס, יו"ר החברה ש"י עגנון, חבר הוועד הפועל בישראל גרשם שלום והמזכיר אפרים אלימלך אורבך. פתח בדברים עגנון ולא כדרכו אמר מלים חריפות, "לא כל חכמי ישראל שמחים היו בחברת מקיצי נרדמים. מלומדים מפורסמים היו שהביטו בעין רעה על מעשיהם של מקיצי נרדמים. מטעמים אידיולוגיים הביטו בעין רעה על מעשיה של החברה... במקומה של חוכמת התורה, באו חוכמות הגויים ובמקומה של לשוננו נשתגרה שפת המדינה, שתלו היהודים תקוותם בה לתקוע יתד נאמן על-ידה בארץ מגוריהם. יתד נאמן לא תקעו, אבל את התורה ואת לשונה של התורה עזבו, וכל הספרים שנכתבו עברית לא שימשו עוד לחכמי הארצות כדי ללמוד בהם, אלא כדי לבנות על ידיהם את ההיסטוריה האידיאולוגית, להראות העמים והשרים את יפיה, אבל לא לתת להם מהלכים בארץ" (חברת "מקיצי נרדמים" תרכ"ד-תשכ"ד, עמ' 15). בדבריו אלו חוזר עגנון על דברי ביאליק נגד "חוכמת ישראל" בעניין הכתיבה הלועזית והזנחת העברית, ומסכים עם דברי שלום שגם מה שנכתב בעברית היה בו מן האפולוגטיקה.

המשפט הבא של עגנון הוא ממש "הוצאה להורג" של "חוכמת ישראל", אם נשתמש בביטוי החריף של מירון נגד שלום, "חכמים אחרים היו שמתעסקים היו כל ימיהם בספריהם של ישראל לא להחיותם נתעסקו, אלא כדי לתת להם קבורה נאה נתעסקו". דברים יותר מפורשים מאלו נגד "חוכמת ישראל" אי-אפשר לכתוב. עגנון כותב נגד "חוכמת ישראל" בחריפות לא פחות גדולה משל שלום.

דומני שדי בדברים הללו כדי לשלול את התיזה של מירון על הביקורת הספרותית של עגנון על שלום. אבל אי-אפשר לסיים את הדברים מבלי להביא ציטוטים משיחה מרתקת שהתקיימה בין מירון עצמו לשלום. השיחה עסקה בש"י עגנון והרי לנו שלושת בעלי הדבר בצוותא חדא. מירון ראיין את שלום וטען באוזניו שעגנון אימץ את היהדות הגרמנית "כמו איזו אם שנייה" (רציפות ומרד, עמ' 71). שלום תמה על הדברים וענה, "לא, לגמרי לא. מי המציא את זה לא אני". מירון השיב לו מה שהשיב, השיחה המרתקת המשיכה, ואז אמר לו שלום את הדברים המדהימים הבאים על יחסו של עגנון ליהדות גרמניה: "להפך, הוא היה

ביקורתי. הרי מה הוא שחיבב אצלי? הוא חיבב אנשים כמוני, שהיה להם יחס ביקורתי קשה לאותה יהדות
גרמנית". כלומר לא רק שעגנון לא ביקר את שלום על יחסו ל"חוכמת ישראל" הגרמנית אלא דווקא חיבב
אותו בשל כך.

ברוך פלח